

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ

У статті розглянуто галузеву належність відповідальності за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем. Охарактеризовано основні заходи юридичної відповідальності, що застосовуються до суб'єктів господарювання. Запропоновано на основі зроблених висновків зміни до чинного законодавства України.

Ключові слова: зловживання монополюючим (домінуючим) становищем, суб'єкт господарювання, антимонопольно-конкурентне законодавство, відповідальність, Антимонопольний комітет.

В статье рассмотрена отраслевая принадлежность ответственности за злоупотребление монополюючим (доминирующим) положением. Охарактеризованы основные меры юридической ответственности, которые применяются к субъектам хозяйствования. Предложены на основе сделанных выводов изменения в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: злоупотребление монополюючим (доминирующим) положением, субъект хозяйствования, антимонопольно-конкурентное законодательство, ответственность, Антимонопольный комитет.

The article considers the sectoral affiliation of the responsibility for abuse of a monopoly (dominant) position. The main activities of legal responsibility applied to economic entities are described. Based on the conclusions made, amendments are proposed to the current legislation of Ukraine.

Key words: abuse of monopoly (dominant) position, economic entity, antitrust and competition law, responsibility, Antimonopoly Committee.

Вступ. Очевидним є те, що без ефективного механізму юридичної відповідальності норми права, які визначають суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, матимуть лише декларативний характер. Окрім встановлення прозорих правил поведінки на товарному ринку, потрібним є також вироблення чітких критеріїв притягнення до відповідальності за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, в тому числі і за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку, яке, згідно з річними звітами Антимонопольного комітету України, є найбільш поширеним видом правопорушень.

У цілому дослідження проблеми відповідальності за правопорушення у сфері захисту економічної конкуренції займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: С. Валітов, І. Туйськ, О. Стороженко, Т. Султонова, Н. Клейн та інші. Разом із тим окремого дослідження потребує відповідальність за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем суб'єктами господарювання на ринку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та характеристика відповідальності за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем, внесення пропозицій щодо вдосконалення антимонопольно-конкурентного законодавства.

Результати дослідження. Так, на думку Т. Султової, за зловживання домінуючими суб'єктами господарювання своїм становищем передбачається диференційоване застосування різних видів відповідальності, таких як цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність, кожна з яких може бути застосована в залежності від змісту правовідносин, розміру шкоди, ступеня тяжкості та суспільної небезпеки [1, с. 90]. Такий різний галузевий харак-

тер відповідальності, застосовуваної за зловживання монопольним (домінуючим) становищем, Н. Клейн пояснює тим, що конкурентне законодавство є комплексним, яке містить як адміністративні, так і цивільно-правові норми [2, с. 90].

Дана особливість відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем, яка виражається в різному галузевому характері, породжує можливість відступу від класичного розуміння складу правопорушення при кваліфікації даного виду монополістичної діяльності, що становить іншу специфічну особливість досліджуваного правопорушення.

На думку О. Стороженко, аналіз вітчизняного законодавства показує, що зловживання монопольним (домінуючим) становищем сьогодні є предметом двох видів юридичної відповідальності: господарсько-правової та адміністративної [3, с. 98].

Аналіз чинного законодавства і правозастосовної практики показує, що особливістю відповідальності за порушення конкурентного законодавства, як і господарсько-правової відповідальності в цілому, є те, що вона настає незалежно від вини правопорушника і що саме вчинення правопорушення суб'єктами господарювання є єдиною підставою відповідальності.

Юридична відповідальність за зловживання монопольним (домінуючим) становищем має такі основні ознаки:

- 1) ґрунтується на державному примусі у сфері контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції;
- 2) це конкретна форма застосування до правопорушника санкцій, передбачених нормами права за порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- 3) настає за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції під час встановлення складу правопорушення і пов'язана із суспільним і державним осудом;
- 4) виражається в певних негативних для правопорушника наслідках майнового або іншого характеру;
- 5) реалізується в певній процесуальній формі [4, с. 87].

Виходячи з вищевказаного, можна говорити, що в цілому відповідальність за порушення норм законодавства про захист економічної конкуренції має різний галузевий характер (адміністративна, господарсько-правова тощо), але за конкретний вид правопорушення, такий як зловживання монопольним (домінуючим) становищем, настає адміністративно-господарська відповідальність, навіть якщо, наприклад, під час розгляду конкретної справи щодо зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкт господарювання не надасть органам Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ) відповідь на інформаційний запит, то поведінка даного типу буде розглядатися як окремий вид правопорушення.

Згідно із законодавством України про захист економічної конкуренції за зловживання монопольним (домінуючим) становищем до правопорушників можуть застосовуватися такі заходи юридичної відповідальності, як штраф, примусовий поділ, відшкодування збитків, вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу).

У цілому правові основи юридичної відповідальності за зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єктів господарювання на ринку регламентуються Господарським кодексом України (далі – ГКУ) та Законом України «Про захист економічної конкуренції» [5].

Слід зазначити, що найбільш розповсюдженою санкцією за порушення конкурентного законодавства є накладення штрафів на суб'єктів господарювання антимонопольними органами України.

Згідно з класифікацією господарських санкцій, передбаченою в ст. 217 ГКУ, вищевказаний штраф слід віднести до адміністративно-господарських санкцій, оскільки вони застосовуються у встановленому законом порядку не за ініціативою учасників господарських відносин, а уповноваженими органами державної влади.

Адміністративно-господарський штраф відповідно до ГКУ – це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету в разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Згідно із ч. 1 ст. 52 Закону «Про захист економічної конкуренції» органи АМКУ накладають штрафи на об'єднання, суб'єктів господарювання; на юридичних, фізичних осіб; групу суб'єктів господарювання юридичних чи фізичних осіб, що відповідно до ст. 1 вказаного Закону визнається суб'єктом господарювання.

Розміри штрафів у законодавстві про захист економічної конкуренції диференційовано в залежності від виду правопорушення.

Аналіз прийнятих антимонопольними органами рішень виявив, що розміри накладених штрафів за зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єктами господарювання

однієї галузі, як правило, значно різняться. Наприклад, на водоканали в різних областях накладалися штрафи в розмірі від 1 тисячі грн. до 40 тисяч грн. і вище, тепломережі – в розмірі від 1500 грн. до 100 тисяч грн. [6, с. 258].

Під час розгляду справ відносно порушення законодавства про захист економічної конкуренції та накладення штрафу органи АМКУ враховують різні обтяжливі та пом'якшуючі обставини, керуючись відомчим інформаційним листом за № 47/01.

Згідно із зазначеним листом основними обставинами, що повинні враховуватися під час визначення розміру штрафу за порушення законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктами господарської діяльності, зокрема, є: наслідки порушення (обмеження, усунення, перекручування конкуренції на конкретному ринку); розмір незаконно отриманого прибутку, якщо він має значення для визначення розміру штрафу; повторність порушення; здійснення порушення суб'єктом господарювання після притягнення його до відповідальності за попередні порушення (зазначається час кожного з порушень); тривалість порушення, що визначається роками, місяцями, днями; здійснення суб'єктом господарювання послідовно чи одночасно декількох (вказується кількість) порушень законодавства про захист економічної конкуренції; поведіння суб'єктів господарювання після вчинення порушення: визнання (невизнання) факту порушення; припинення (продовження) порушення до прийняття розпорядження про початок розгляду справи перед ухваленням рішення за справою; добровільне відшкодування потерпілим шкоди (збитків); співробітництво з органами Комітету, сприяння розслідуванню чи створення перешкод; фінансове становище відповідача [6, с. 259].

Слід підкреслити, що в законодавстві України про захист економічної конкуренції визначена тільки верхня межа штрафу. Кожен Антимонопольний орган самостійно визначає базову межу розміру штрафу, на яку потім впливають ті чи інші обставини.

Чинне конкурентне законодавство України не містить логічно вибудованої системи критеріїв визначення розмірів штрафів, що накладаються на суб'єктів господарювання.

Слід погодитися з думкою С. Валітова, що правова невизначеність із визначенням розмірів штрафів під час порушення конкурентного законодавства створює проблему забезпечення захисту прав відповідача в справі, не дозволяє судам повною мірою визначити об'єктивність прийнятих Антимонопольними органами рішень про штрафи [6, с. 260].

Виходячи з вищевказаного, доцільним було б доповнити ст. 52 Закону «Про захист економічної конкуренції» нормою, яка б визначала критерії, що впливають на визначення розміру штрафу. Ними можуть бути: серйозність і тривалість порушення [7, с. 100], поведінка суб'єкта на стадії проведення розслідування і після встановлення самого факту вчинення ним правопорушення, тяжкість наслідків діяння тощо. Адже, наприклад, від таких дій, як встановлення монополю високих цін, наслідки і кількість постраждалих осіб можуть істотно відрізнитися, від наслідків такого правопорушення, як обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою не стосуються предмета договору. Отже, відповідно, і розмір штрафу повинен бути різним.

Варто також зазначити, що, як вказувалося раніше, органи АМКУ під час визначення розміру штрафу керуються відомчим інформаційним листом, але більш правильним і доцільним було б обтяжливі та пом'якшуючі обставини визначати на законодавчому рівні.

Наступним видом відповідальності згідно з антимонопольно-конкурентним законодавством є примусовий поділ. Відповідно до ст. 53 Закону «Про захист економічної конкуренції», якщо суб'єкт господарювання зловживає монополюючим (домінуючим) становищем на ринку, органи АМКУ мають право ухвалити рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, який займає монополююче (домінуюче) становище.

Примусовий поділ монополюючих утворень у літературі називають специфічною санкцією за порушення антимонопольного законодавства, видом господарсько-організаційних санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції або адміністративною санкцією.

Уявляється, що примусовий поділ суб'єктів господарювання, які займають монополююче (домінуюче) становище, можна вважати мірою господарсько-правової відповідальності та адміністративно-управлінською санкцією.

Застосування примусового поділу органами АМКУ не є обов'язковим за вказане правопорушення, що підтверджується нормами закону про те, що органи АМКУ мають право ухвалювати рішення про примусовий поділ. Проте такі рішення застосовуються не у всіх випадках.

Застосування примусового поділу зв'язується не з відсутністю яких-небудь елементів складу правопорушення або обліком врахування систематичності або грубості порушення, сту-

пеня вини правопорушника, а з певними організаційно-технічними причинами. Примусовий поділ не застосовується у випадках неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів або структурних одиниць або наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів або структурних одиниць (якщо обсяг продукції, споживаної суб'єктом господарювання, перевищує тридцять відсотків валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу або структурної одиниці).

Рішення про примусовий поділ ухвалюють органи АМКУ, проте виконує рішення, тобто реалізує його, сам правопорушник. Пунктом 4 ст. 53 Закону «Про захист економічної конкуренції» передбачено, що реорганізація суб'єкта господарювання, який підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта господарювання на ринку.

У даному випадку примусовий поділ як різновид примусової реорганізації має на меті захист публічних інтересів, і процес реалізації цієї мети опосередкований спеціальним правовим регулюванням.

У діяльності вітчизняних і зарубіжних антимонопольних органів примусовий поділ суб'єкта господарювання – юридичної особи – використовується як виняткова міра.

Слід також зазначити, що безпосередню відповідальність під час розгляду справ про зловживання монопольним (домінуючим) становищем можуть також нести працівники суб'єкта господарювання, наприклад, за правопорушення, передбачені п. 16 ст. 50 Закону «Про захист економічної конкуренції» працівники суб'єктів господарювання, об'єднань несуть адміністративну відповідальність.

Розмір відповідальності (у вигляді штрафів або іншого) вказаних осіб за дані правопорушення Законом «Про захист економічної конкуренції» не передбачений, а чинні положення Кодексу України про адміністративні правопорушення не містять норм, що передбачають адміністративну відповідальність посадових і інших осіб за такі правопорушення, як створення перешкод співробітникам АМКУ, його територіальних відділень у проведенні перевірок, оглядів, вилученні або накладенні арешту на майно, документи, предмети або інші носії інформації (п. 16 ст. 50 Закону «Про захист економічної конкуренції»), що виключає можливість реалізації на практиці ст. 54 Закону «Про захист економічної конкуренції», в частині притягнення посадових і інших осіб до адміністративної відповідальності за передбачені п. 16 ст. 50 цього Закону порушення.

Тому, виходячи з того, що ч. 3 ст. 54 Закону «Про захист економічної конкуренції» є бланкетною нормою, доцільним було б встановити в Кодексі України про адміністративні правопорушення норму, яка закріпила б відповідальність за правопорушення передбачені пунктом 16 статті 50 Закону «Про захист економічної конкуренції», а саме адміністративну відповідальність у вигляді накладення штрафу на працівників суб'єктів господарювання, об'єднань у розмірі до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, – до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (за аналогією зі ст. 1661 «Зловживання монопольним становищем на ринку» КпАП) [8].

Одним із різновидів відповідальності за зловживання монопольним або домінуючим становищем є санкція у вигляді відшкодування шкоди. Вона закріплена в ст. 255 Господарського кодексу (збитки, заподіяні зловживанням монопольним становищем, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, встановленому законом) та ст. 55 Закону «Про захист економічної конкуренції». Особи, яким заподіяно шкоду внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції, можуть звернутися до господарського суду із заявою про її відшкодування.

Слід зазначити, що законодавством АМКУ та його органам не надано повноваження щодо відшкодування збитків, завданих порушенням антимонопольно-конкурентного законодавства.

Збитки відшкодовуються особою, яка їх спричинила, в подвійному розмірі, якщо вони заподіяні зловживанням монопольним (домінуючим) становищем [9, с. 421].

Відшкодування шкоди є мірою компенсаційного характеру, і задоволення таких вимог проводиться в добровільному порядку або за рішенням суду.

Практика застосування Закону про захист економічної конкуренції свідчить про незначне застосування відшкодування шкоди як міри відповідальності за порушення конкурентного законодавства. Такий стан речей пов'язаний, перш за все, як свідчить аналіз розгляду справ антимонопольними органами, з недостатнім обґрунтуванням сум матеріальної шкоди в ухвалених рішеннях.

Четвертим різновидом відповідальності за зловживання монополюючим або домінуючим становищем на ринку можна вважати вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу).

Згідно зі статтею 253 ГКУ прибуток (доход), незаконно одержаний суб'єктами підприємницької діяльності в результаті порушення статей 29, 30 і 32 цього Кодексу, стягується за рішенням суду до Державного бюджету України.

Прибуток, одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення норм антимонопольно-конкурентного законодавства, є незаконним, а тому підлягає стягненню судом або господарським судом у державний бюджет за позовом АМК або його територіальних відділень (ст. 25 ЗУ «Про АМКУ», п. 5 Положення про територіальне відділення АМКУ. Розмір незаконно одержаного прибутку (доходу) може бути підрахований таким чином: суми фактично одержаних прибутків (доходів) внаслідок незаконних дій слід зменшити на суму прибутку (доходу), яку одержав би суб'єкт господарювання в разі утримання від правопорушення, а також на суму сплачених податків та обов'язкових платежів та суму повернутих коштів.

У разі потреби розмір доходу (виручки) може бути визначений органами АМКУ на підставі адміністративної інформації з інших джерел (ч. 5 ст. 52 ЗУ «Про захист економічної конкуренції» [9, с. 420].

Слід також відмітити, що згідно з антимонопольно-конкурентним законодавством, суб'єкти природних монополій за порушення умов і правил здійснення підприємницької діяльності можуть бути притягнуті до відповідальності (у вигляді накладення штрафів) як Антимонопольним комітетом України, так і національними комісіями регулювання природних монополій. Подібне дублювання повноважень на практиці може мати негативні наслідки для діяльності суб'єктів природних монополій, наприклад, застосування за одне і теж правопорушення штрафів різними органами державного контролю.

Отже, доцільним було б доповнити статтю 49 Закону України «Про захист економічної конкуренції» ще однією підставою закриття розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, якщо: справу вже розглянуто, чи вона розглядається національними комісіями регулювання природних монополій із тих же підстав щодо того самого відповідача.

Процесуально приводом для закриття справи може слугувати відповідь на інформаційний запит відповідного державного органу (Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень чи національних комісій регулювання природних монополій).

Дане положення стосується справ, які знаходяться як на розгляді АМКУ, його територіальних відділень, так і національних комісій регулювання природних монополій.

Висновки та пропозиції. На основі вищевикладеного можна зробити висновки.

В юридичній науці склалися різноманітні підходи як щодо характеристики юридичної відповідальності в цілому, так і безпосередньо відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, а саме за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем.

Згідно із законодавством України про захист економічної конкуренції за зловживання монополюючим (домінуючим) становищем до правопорушників можуть застосовуватися такі заходи юридичної відповідальності, як штраф, примусовий поділ, відшкодування збитків, вилучення незаконно одержаного прибутку (доходу).

Як свідчить практика, серед зазначених заходів юридичної відповідальності найбільш поширеним є штраф, а примусовий поділ застосовується як виняткова міра.

Відшкодування шкоди є можливим лише за умови звернення особи до господарського суду з відповідним позовом, або правопорушник може в добровільному порядку компенсувати завдані збитки. Таким чином, органи АМКУ не мають повноважень щодо прийняття рішення про відшкодування шкоди потерпілій стороні.

Незаконно одержаний прибуток правопорушником стягується за рішенням суду до Державного бюджету України.

Список використаних джерел:

1. Султонова Т.И. Злоупотребление хозяйствующими субъектами доминирующим положением на рынке в Республике Таджикистан: вопросы теории и законодательства: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03. Душанбе, 2007. 154 с.
2. Конкурентное право Российской Федерации: [учеб. пособие для вузов] / под ред. Н.И. Клейн, Н.Е. Фонаревой. М.: Логос, 1999. 715 с.
3. Стороженко О.М. Адміністративно-правова кваліфікація зловживання монополюючим (домінуючим) становищем на ринку: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07. К., 2008. 184 с.

4. Туйськ І.І. Антимонопольні правоохоронні засоби: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2003. 179 с.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-14. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.
6. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине: монографія. Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2009. 307 с.
7. Валитов С.С. Застосування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2006. № 1. С. 92–100.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 21220): Закон Верховної Ради УРСР від 7 грудня 1984 р. № 8073. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
9. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. [2-е вид.; перероб. і доп.]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.

УДК 346.13+347.113

ПОПАДИНЕЦЬ Г.О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено проблемам правового режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання. Проаналізовано законодавчу базу та нормативно-правові акти, які регулюють правовий режим використання природних ресурсів суб'єктами господарювання. Визначено основні недоліки й запропоновано способи покращення використання природних ресурсів у господарській діяльності.

Ключові слова: природні ресурси, суб'єкти господарювання, право власності, право природокористування, господарська діяльність.

Статья посвящена проблемам правового режима использования природных ресурсов в сфере хозяйствования. Проанализирована законодательная база и нормативно-правовые акты, регулирующие правовой режим использования природных ресурсов субъектами хозяйствования. Определены основные недостатки и предложены способы улучшения использования природных ресурсов в хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: природные ресурсы, предприятия, право собственности, право природопользования, хозяйственная деятельность.

The article is devoted to the problems of the legal regime of the use of natural resources in the field of management. The legal base and normative legal acts regulating the legal mode of using natural resources by economic entities are analyzed. The main disadvantages are identified and ways of improving the use of natural resources in economic activity are proposed.

Key words: natural resources, subjects of management, ownership, right of nature use, economic activity.

Вступ. На сучасному етапі розвитку цивілізації людство все більше й більше розуміє небезпечність наслідків недбалого, споживацького використання природних ресурсів. Аналіз міжнародного законодавства, конвенцій, рішень ООН, самітів, вищих органів влади держав, світо-

© ПОПАДИНЕЦЬ Г.О. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»)